

Η ΣΥΛΛΟΓΗ ΦΑΓΕΝΤΙΑΝΩΝ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΜΠΕΝΑΚΗ

Λένα Κωνσταντέλλου
Αρχαιολόγος

Η συλλογή φαγεντιανών του Μουσείου Μπενάκη περιλαμβάνει περίπου 220 αντικείμενα (θραύσματα αγγείων, πλακίδια, ειδώλια, περιάπτα κλπ.), που αγοράστηκαν στην Αίγυπτο και αποτελούν δωρεά του συλλέκτη έργων τέχνης Λουκά Μπενάκη.

Ο Λουκάς Μπενάκης γεννήθηκε στην Αλεξανδρεία και ανήκει στη γνωστή οικογένεια από την οποία προέρχεται και ο Αντώνης Μπενάκης, ιδρυτής της ομώνυμης μουσείου στο οποίο περιέχεται η συλλογή. Ο εθνικός ευεργέτης Εμμανουήλ Μπενάκης, συνεργάτης και υπουργός του Ελευθερίου Βενιζέλου, και η Πηγελόπη Δέλτα, συγγραφέας και επίσης στενή φίλη του διακεκριμένου πολιτικού.

Η δωρεά ένιμε σε διάφορες φάσεις από το 1959 ως το 1977, οπότε πεθαίνει ο διωρητής, και στη συνέχεια κάποια κομμάτια δωριστήκαν από τη συγκύριο του Μαΐρη Μπενάκη.

Αξίζει να σημειωθεί ότι εκτός των φαγεντιανών ο Λουκάς Μπενάκης έχει πλούτος τις συλλογές του Μουσείου με έναν σεβαστό αριθμό πτήλων ειδωλών, επίσης από την Αίγυπτο, που έχουν δημοσιευτεί από τη Σεμέλη Πινγιάτογλου, αναπλήρωτρια καθηγητή της Κλασικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, και οιστένων αναγλύφων που δημοσιεύτηκαν από τη Λίλια Μαραγκού, καθηγητρια της Κλασικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Το εξαιρετικά οέν καλλιτεχνικό του αισθητήριο, αναμενόμενο αλλώστε από κάποιον που γεννήθηκε και έζησε στην πνευματικά και πολιτιστικά ακμάζουσα Αλεξανδρεία των αρχών του αιώνα, τον οδήγησε στην αγορά αντιρρωπωπευτικών και καλαϊσθητών καλλιτεχνικών έργων μικροτεχνιας και κοροπλαστικής. Το έργο του διευκολύνθηκε από τις ανασκαφές που γίνονταν την εποχή εκείνη στην Αίγυπτο και από τις εξαιρετικά πρόσετες τιμές στις οποίες οι ντόπιοι πουλούσαν τα έξαγομενα αντικείμενα στους συλλέκτες και εμπόρους αντικειμένων τέχνης.

Το υλικό των αντικειμένων από φαγεντιανή ή αιγυπτιακή faience οφείλεται την τελευταία επωνυμία του στις μετα-αναγεννησιακές πορσελάνες που κατασκευάζονταν –με εντελώς διαφορετικό τρόπο ωστόσο – στην πόλη Φαεζζα της Ιταλίας.

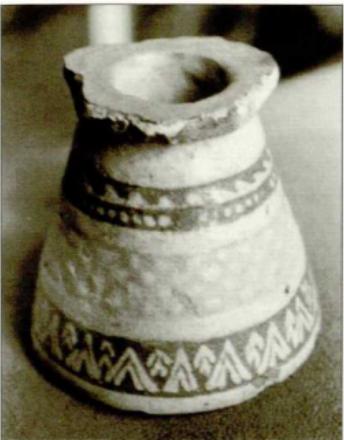
Η φαγεντιανή, ως γνωστόν, εμφανίζεται για πρώτη φορά πιθανότατα στην Αίγυπτο όπου και έλαβε τη μεγαλύτερη ανάπτυξη της και χρησιμοποιηθήκε ευρύτατά για την κατασκευή ψήφων, αγαλματιδίων και φυλακτών. Ψήφοι κοσμημάτων

φαγεντιανής έχουν βρεθεί σε αιγυπτιακούς τάφους από την προδυναστική περίοδο (4000-3100 π.Χ.) και η παραγωγή της αιγυπτιακής faience συνεχίζεται στους φαραωνικούς, ελληνιστικούς και ριμανικούς χρόνους, ενώ σήμερα μόνο μετά την αραβική εισβολή το 640 μ.Χ. Μικρά γλυπτά από φαγεντιανή πρωτομεφανίζονται το 3000 π.Χ., τα σκευη όμως είναι σπάνια προ του Μέσου Βασιλείου (2040-1674 π.Χ.).

Το υλικό προκύπτει από τη μείζη πηλού, χαλαζία, σόδας, αλκαλίνης και νατρίου. Με την προσθήτη νερού το μείγμα τοποθετείται σε μήτρες ή διαμορφώνεται στον τροχό. Η εφυάλωση προστί-

1. Θραύσμα ωοειδούς αγγείου (αλάβαστρο). Παραστάσεις ζώων σε βασική σε ανάλυμές ζώνες. Υατέρε περίοδος (715-730 π.Χ.) (αρ. ευρ. 18257).

θεται συνήθως με πλατιά πινέλα. Το σκύρο χρώμα στις επιγραφές και στην κόμμωση επιτυγχάνεται με την παρουσία σεβδίων σιδήρου και μαγγανίου. Όταν το ψήσιμο δεν είναι αρκετό, το χρώμα ξερλουδίζει. Τα πρωινότερα κομμάτια έχουν απαλό μπροστινό πράσινο χρώμα, το επονομαζόμενο aquamarine. Τα μεταγενέστερα (ελληνιστικά ή ρωμαϊκά) χαρακτηρίζονται από έντονο μπλε ή βαθύπραστο χρωματισμό.

Η συλλογή των φαγεντιανών του Μουσείου Μπενάκη καλύπτει ένα ευρύ φάσμα της ιστορίας της Αιγαίου από τη φαραωνική εποχή έως τους χρόνους της Υστερητής Αρχαιότητας.

Μεγάλο εμπόδιο για τη μελέτη της στάθμης ή ελλειψή πάσης φύσεως πληροφοριών για την προέλευση των αντικειμένων εκτός του εντοπισμού της Αιγαίου ως τόπου αγοράς τους. Επίσης, δυσχέρεις προέκυψαν με σχέση με την ακριβή χρονολόγηση, εξαιτίας της καθολικής σχέδιον έλλειψης ελληνικής βιβλιογραφίας καθώς και εκτεταμένης έζηντης. Έτσι η έρευνα επικεντρώθηκε κυρίως, δύον αφορά την κεραμική, στη μελέτη καταλόγων ένων μουσείων, δημοπεύσεων σε αρχαιολογικά περιοδικά και, δύον αφορά τα ειδώλια, στη μελέτη καταλόγων εκθέσεων.

Πρώτη ενότητα: Κεραμική συλλογής φαγεντιανών

Η ενόπτητα αυτή περιλαμβάνει θραύσματα αγγείων που διακρίνονται σε ανάλυψα, εχχάρακτα, εμπίστα. Πολλές φορές τα αγγεία είναι ακόμητη ή φέρουν τα χάρα του τρίποδα του εργαστηρίου κεραμικής όπου ήταν στερεωμένα για να γίνει η άπιτη.

Στην κατηγορία των ανάλυψων αγγείων αντικούν δύο θραύσματα με παραστάσεις γυναικών που φέρουν χτηνά και μάστιο, εικονίζονται σε στροφή τριών τετάρτων και κρατούν κέρας Αμαλθείας (συμβόλο ασφόνιας) και φιάλη. Τα θραύσματα αυτά αποτελούν τημήματα ιερών οινοχόων με επιγραφές και παριστάνουν βασιλι-

σες των Πτολεμαίων σε σπονδές πληστών βιωμάν (πλαισώνονται από βαμβό, ιερό κιονα, τράγο προς θυσία και κρατούν κέρας και φιάλη). Πολλά παρόμιοι θραύσματα βρέθηκαν σε νεκροταφεία. Ισως χρησιμοποιούνταν για την προσφορά χώρων στην εκαστοτε γιορτή της βασιλισσας-ιέρειας της Ιαΐδας. Μαρτυρείται ότι παρόμιοι οινοχόες χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά στα Αρινόεια το 276 π.Χ.

Κατά μία άλλη υπόθεση ήταν έπαθλα αγώνων. Το πιθανότερο όμως είναι ότι αγοράζονταν για την προσφορά χώρων και ύστερα δωρίζονταν στους ιερείς που τις αφιέρωναν στους ηγετες ή στο ναό.

Στα δύο θραύσματα με παραστάσεις πτολεμαϊκών βασιλισσών πρέπει να προστεθεί και το θραύσμα με ανάγλυφο κεφάλι σατύρου από λαβή οινοχόης που ανήκει στα πρωιμότερα δείγματα του είδους.

Θραύσματα από ανάγλυφες οινοχόες καθώς και εικονιστικά πορτρέτα πτολεμαϊκών βασιλέων από φαγεντιανή παρουσιάζονταν διεξοδικά στο βιβλίο *Ptolemaic Oinochoae and Portraits in Faience* της Dorothy Burr Thompson.

Στη φαραωνική εποχή χρονολογούνται τα εχχάρακτα και χωρίς ερυθράλωση θραύσματα αγγείων με την παράσταση των θεοτήτων Shou και Tefnout καθώς και τα αγγεία με ιερογλυφικά.

Η ανάγνωση των ιερογλυφικών από τον καθηγητή M. Tefnīn του Πανεπιστημίου των Βρυξελλών βοήθησε αποφασιστικά στην πιο συγκεκριμένη χρονολόγηση των θραύσματων φαραωνικής εποχής. Ωστόσο, πολλές φορές οι επιγραφές στα θραύσματα είναι αποσπασματικές, με αποτέλεσμα η ανάγνωση να είναι ελλιπής.

3. Θραύσμα οινοχόης από φαγεντιανή με σανάλυφο διάκοσμο. Τέλη 3ου αι. π.Χ. (αρ. ειρ. 12584).

4. Ειδώλιο λιονταριού.
Περίσποτο πτολεμαϊκής
περιόδου (αρ. ευρ. 12564).

Στη χρονολόγηση της κεραμικής γενικότερα βοήθησαν ίδιας τα άρμα των K. Parlasca, G. Grimm, R. L. Sheurleer και A. Greifenhagen, δημοσιευμένα σε ξενόγλωσσα αρχαιολογικά περιοδικά.

Το χαμπλό ανάγλυφο και το απαλό πράσινο χρώμα, σε συνδυασμό με τη σύγκριση με αντίστοιχα αγγεία βοήθησαν στη χρονολόγηση ορισμένων θραυσμάτων στην πτολεμαϊκή εποχή. Στους χρόνους αυτούς επιβώνουν τα ιδιαίτερα αιγυπτιακά μοτίβα, όπως το καλυκόσχημα ἀνέδος του λωτού, ενώ εμφανίζονται τα νεοτέρα ελληνικά θεματικά στοιχεία. Επίσης, επιβώνουν περούκες επιδράσεις (θέματα όπως ο ελέφας και ο γρύπας) και επαναλαμβανόμενα διακοσμητικά στοιχεία (ρόδακες), ανάμνηση της περούκης κατάκτησης.

5. Συγκρητιστική μορφή
θεοπτώτα με κεφάλι κριού,
ουρά ακιδίας και διδόνη
κεφαλή θεού Βησσά,
2ος-1ος αι. μ.Χ.
Τέλος πτολεμαϊκής
περιόδου (αρ. ευρ. 21079).

6. Πρωτομή θεάς Βήσιδας
γαλακτοτροφούσας.
Η Βήσης είναι δεξά
του τοκετού και προστάτις
των εγκύων γυναικών
(αρ. ευρ. 22461).

Πολλές φορές η εμφάνιση διακοσμητικών στοιχείων αποτελεί στοιχείο χρονολόγησης, για παράδειγμα, η επανάληψη παπυρόσχημων διακοσμητικών στοιχείων εναλλασσόμενων με κρίνα αποτελούν στοιχείο χρονολόγησης στον 3ο αιώνα π.Χ. Όπου, κατόπιν σύγκρισης, η χρονολόγηση δεν κατέστη δύνατη, το αγγείο αναφέρεται γενικά ως πτολεμαϊκό.

Στους ρωμαϊκούς χρόνους το χρώμα των γεγείων μεταβάλλεται. Το πράσινο γίνεται βαθύτερο, το μπλε γίνεται σκουρότερο και ζωρότερο και ο διάκοσμος αποτάκται μεγαλύτερο παλμό και εντονότερο ανάγλυφο. Επίσης, η επιφάνεια είναι ελαφρά αναγλυφή κατά την πρώιμη εποχή ενώ στη μεταγενέστερη περίοδο το ανάγλυφο γίνεται εντονότερο.

Τον 2ο αιώνα μ.Χ. οι ζωαμορφικές και ανθρωπομορφικές παραστάσεις εγκαταλείπονται και ο διάκοσμος περιορίζεται σε αφηρημένα σχήματα.

Κοινωνικές και θρησκευτικές συνθήκες στην Αίγυπτο την εποχή των Πτολεμαίων

Όταν το 305 π.Χ. ο επίγονος του Μεγάλου Αλεξανδρού Πτολεμαίος Α', σατράπης ως τότε της Αίγυπτου, αυτοανακηρύχθησε βασιλιάς, εγκαινίασεται μια νέα εποχή γι' αυτή τη χώρα με τον τόσο αρχαίο πολιτισμό. Με το αυτόματο ανοίγμα των πύλων της στους έλληνες εισβολείς, πην ανάληψη των νευραλγικών και αρχηγητικών θέσεων από Έλληνες, την άσκηση του εμπορίου και των τεχνών αποκλειστικά από Έλληνες και τον υποβάσιμο του αυτοχθόνα πληθυσμού στη θέση των υποτελών, όχι μόνο αλλάζει πιάκια η κοινωνική ιεραρχία αλλά και κλονίζονται βαθύτατα οι ισχύουσες πολιτισμικές αξεις.

νιές των κατακτητών, ενώ οι έλληνες θεοί εμβολιάζονται με χαρακτηριστικά των γηγενών αιγυπτιακών θεοτήτων. Παράλληλα, ενώ οι θρησκευτικές αντιθέσεις απαλούνται, οι ποτεμαίοι βασιλεῖς λατρεύονται ως θεοί διατηρώντας έτσι τον λατρευτικό και ιερατικό ρόλο των Φαραώ. Οι σύζυγοι τους Αραιόνη Β' η Φυλαδέλφος και, αργότερα, Βερενίκη Β', η Αριστόνη Γ' και η Κλεοπάτρα Α' ταυτίζονται με την κατ' εξοχήν δημιουργή αιγυπτιακή θεότητα Ιαΐδα, την οποία εκπροσωπούν στη γη, ενώ η ένωση Κλεοπάτρας και Αντωνίου με τις γνωστές ευρείες και φιλόδοξες βλέψεις χαρακτηρίζεται ιερός γάμος και τα παιδιά που αποκτώνται απ' αυτή τη σχέση ονομάζονται από τον Αντωνίο 'Ηλιος και Σελήνη'.

Γενικά όμως, παρά τις συγκρητιστικές θρησκευτικές τάσεις που επικρατούν, παρατηρείται αναμφίβολα μια πολύ δυνατή λαϊκή προσήλωση στις παραδοσιακές θεότητες της Αιγύπτου, σε στημένη που και οι ίδιοι οι Έλληνες να απευθύνονται κατά προτίμηση περισσότερο στις ντόπιες θεότητες παρά στους δικούς τους θεούς.

Αιγύπτιοι θεοί

Η αιγυπτιακή θεά Ιαΐση, παραλλαγή της ελληνικής θεάς Αφροδίτης και της αισσυριακής πολεμικής θεάς Αστάρτης, στην αρχή ταυτίζεται με την Αθώρα της Δένδερας. Από αυτήν παραλαμβάνει την ιερή αγελάδα, δανείζεται τον ήλιακο δίσκο με τα κέρατα (βασιλείον) και κοσμείται με επιθετικά χαρακτηριστικά για την Αθώρ, όπως «χρυσάφι» ή «χρυσή». Ως σύζυγος του Οσιρί, μετά τη δολοφονία του από τον Σεθ, συλλέγει τα κομμάτια της σορού του και με τη βοήθεια της Νέφθεως και του Θωτ τους δίνει νέα πνοή. Λατρεύεται στον ελληνορωμαϊκό χώρο από την ελληνιστική ας και τη χριστιανική εποχή.

8. Ειδύλιο κριοφόρου του πρώιμου 5ου αι. π.Χ.
από τη Νεουκράτη
(αρ. ευρ. 12356).

Το βαθύ πολιτισμικό ρήγμα που επιβλήθηκε βίαια με την εισβολή τόσων καινών πολιτισμών και κυριώς θρησκευτικών στοιχείων γεφυρώνεται αιφενός μεν με την άσκηση ανεξιθρησκίας απέναντι στους ντόπιους, αφετέρου δε με την τακτική των επιμεξών που έχει ως αποτέλεσμα έναν θρησκευτικό συντηρητισμό. Δίπλα στο θεόμυθο του ολυμπιακού πανθέου ανατέλλει η λατρεία της αιγυπτιακής τριάδας Σάραπις – Ιαΐδα – Αρηοκράτης. Οι θεοί της Αιγύπτου Οσιρίς, Βησσά, Άπις γινονταιν αποδεκτοί από τις νέες γε-

9. Ακέφαλο ειδύλιο ωφαρό.
3ος αι. π.Χ.
(αρ. ευρ. 21018).

7. Κεφάλι γυναικείου ειδύλιου. Δημοπουεύμενό από την Δ. Β. Θομπρών.
Εικονίζει πιθανόν βασιλικό στοντήσεις των Πτολεμαίων.
Η εκπόνηση του προπόνου και η κλίση της κεφαλής θυμίζουν την Αραιόνη Γ'
Φιλοπάτωρα (217/205 π.Χ.)
(αρ. ευρ. 12551).

10. Θραύσμα κλειστού αγγείου, 4ος-3ος α. π.Χ. (αρ. ευρ. 8170).

Στις αρχές της πτολεμαϊκής εποχής ταυτίζεται με την Ισίδα-Αφροδίτη, μερικές φορές παριστάνεται ως Ισίς γαλακτοφορούσα (*Isis lactans*) κρατώντας τον Αρποκράτη, άλλοτε φορέται στο κεφάλι το βασιλείου (ήλιο με δύο κέρατα), άλλοτε θρόνο. Ταυτίζεται με την Ισίδα-Δήμητρα όταν φοράει δίσκο ή ημισέληνο και κρατεί δάδα στο δεξί της και στάχυν στο αριστερό. Είναι η Ισίς-Τύχη όταν κρατεί κέρας αφθονίας, όπως οι βασιλισσές των Πτολεμαίων στις οινοχόες από φαγετηνιάν. Οταν έχει μορφή φιδιού είναι η Ισίς Θερμούμις. Τα κυριότερα ιερά της είναι στις πόλεις Εντρόφη, Δένδερα, Φύλαι. Μαζί με τον Όστρι και τον Αρποκράτη αποτελούσαν τριάδα θεών και λατρευτήκε δύο καμάτη άλλη στην Αίγυπτο.

Ο Αρποκράτης ή Ήρως, του οποίου η γέννηση αναφέρεται στα αιγυπτιακά κείμενα από την 5η Δυναστεία, είναι γιας του Όστρι και της Ισίδος και λατρεύτηκε μαζί τους σαν συνάροτος θεός. Φέρει το διπλό διάστημα ρσχετή, δηλαδή το λευκό διάδημα της Άνω και το κόκκινο της Κάτω Αίγυπτου ανάμεσα σε δύο άνθη λωτού.

Άλλοτε κρατεί δοχείο και άλλοτε παριστάνεται πάνω σε αλογό ή σε πετενίο ή σε λωτόσχημο κίονα, αφού κατά την παράδοση γεννήθηκε από λωτό. Στην περίπτωση αυτή συμβολίζει τον ανατέλλοντα ήλιο και τη μυστική ανανέωση του άντρα.

Ο θεός Βησσά αναφέρεται ήδη στα γραπτά κείμενα του Μέσου Βασιλείου. Εμφανίζεται στην αιγυπτιακή εικονογραφία από τον 5ο αιώνα. Ανήκει στο χώρο της νέας θρησκείας, συνοδεύει τις θεότητες Αθώρ, Ισίδα, Αθηνά και Αρποκράτη. Είναι θεός του χορού και των μαγικών δυνάμεων που επηρεάζουν τη γονιμότητα και την υγεία γενικά. Εικονίζεται κυρίως ως νάνος με πλατύ πρόσωπο και γλώσσα που κρέμεται έξω, γενειάδα

κατσαρή στα άκρα, στραγγυλά αυτιά λιονταριού και με τα χέρια στους μηρούς. Φέρει φτερωτό διάδημα, λεοντή και μακριά ουρά ανάμεσα στα πόδια. Συχνά κρατεί ένα ή δύο μαχαίρια.

Εξάλλου η θεά Βήσσα φαίνεται όπι μαζί με το θεό Βησσά αποτελούσαν οικογένεια κατά το πρότυπο της Ισακής. Είναι κι αυτή νάνος με στρογγυλό πρόσωπο, φέρει τουρμπάνι και φτερωτό διάδημα. Είναι συχνά οπλισμένη και έχει αποτροπιακές ικανότητες. Φορεί ενίστε ένδυμα με ιασικό κόμβο και θηλάζει το θεό Βησσά ως βρέφος, το οποίο, παρά την τρυφερή του ηλικία, έχει γενιά και φτερωτό διάδημα. Στη Μέμφιδα συνδετείται με το θεό Νεφερόπούμ, στη Σαΐδα με τη Νηήτη.

Έλληνες θεοί, δαίμονες και ήρωες

Οι θεοί των Ελλήνων γίνονται γνωστοί στην Αίγυπτο από τον 7ο αιώνα π.Χ. Από την εποχή όμως των Πτολεμαίων εισάγονται επίσημα, διαδιδούνται και αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της δημόσιας λατρείας ως τους υπέροχους αυτοκρατορικούς χρόνους. Λατρεύονται κυρίως η Αφροδίτη, ο Δίονυσος, η Αθηνά, ο Διας, η Δήμητρα, ο Ηρακλής, ο Πρίαπος, ο Πάνας, οι Διοσκούροι και ο Ερμῆς.

Στη συλλογή φαγετιπανών του Μουσείου Μπενάκη εκπροσωπούνται η Αφροδίτη και η Δήμητρα.

Δεύτερη ενότητα (Ρυτά, περίπτα, ουσhebtī)

Στη δεύτερη ενότητα συμπεριλάμβαμε ειδώλια ζώων (ρυτά, περίπτα), νεκρικά κτερίσματα (oushetbi ή σποθεβτή) και τη βάση αγαλμάτιου του θεού Ptah Solaris.

Το γεγονός ότι τα περισσότερα ειδώλια έχουν τη μορφή ζώων εξηγείται από το γεγονός ότι τα ζώα ήταν εξαιρετικά δημοφιλή στην Αίγυπτο, σε όλες τις εποχές της ακμής της και ιδιαίτερα στη χρονική περίοδο μεταξύ 26ης Δυναστείας (664-525 π.Χ.) και πτολεμαϊκής περιόδου (304-30 π.Χ.).

Η έντονη αυτή αγάπη προς τα ζώα εκδηλώνεται με την εισαγωγή αιγυπτοβάτων, πιθήκων, ελεφαντών και άρκτων, ήδη από την 4η και 3η χιλιετία στην Αίγυπτο από ένεσ ξωρες, καθώς και την εκτεταμένη εκτροφή κατοικιδίων ζώων από τον εύπορο αστικό πληθυσμό. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα ζώα λατρεύονταν αυτά καθ' αυτά και όχι ως σύμβολα κάποιας ανθρωποποιημένης θεϊκής δύναμης.

Τα ειδώλια σε σχήμα λιονταριού ανέρχονται σε πέντε περίοδο και χρονολογούνται στην πτολεμαϊκή εποχή (304-331 π.Χ.) στην 27η Δυναστεία (525-404 π.Χ.) και στη ρωμαϊκή περίοδο (30 π.Χ.-395 μ.Χ.).

Τα λιοντάρια θεωρούνταν σύμβολο της βασιλικής ιαχύος, της αγριότητας και της αναγεννημένης δύναμης και αποτελούν το κατ' εξοχήν αντικείμενο κυνηγού για τους βασιλείς. Στη γλυπτική και τη μικροτεχνία παριστάνονται άλλοτε πιγέρα και ηφάλια (κυρίως στην καθαρά αιγυπτιακή τέχνη) και άλλοτε αγριωπά να βρυχώνται με το στόμα μισάνοιχτο (αποτέλεσμα περσικών επιδράσεων).

Από τα πέντε ειδώλια με μορφή γερακιού, τα δύο είναι πρωμάτερα, ενώ τα υπόλοιπα τρία χρονολογούνται με βάση το χρώμα και την τεχνοτροπία τους στους πτολεμαϊκούς χρόνους. Ο θεός που παριστάνεται ως γεράκι είναι ο Ήρος, γιος του Όστρι και της Ιασού και προστάτης της βασιλικής δύναμης των Φαραώ.

Δύο περίαπτα, το ένα σε σχήμα λαγού και το άλλο σε σχήμα βατράχου, αποτελούν σύμβολα γονιμότητας. Ένα άλλο με κεφαλή κριού εικονίζει το θεό Κηπυτ, του Κάτω Κόσμου. Λιγό πρωματότερο είναι το μικρό περίπατο με μορφή ψαριού (28η Δυναστεία). Εντελώς ιδιόμορφο είναι το περίπατο που εικονίζει ανδρική μορφή, προϊόν συγκρητιστικής ανάμεκτης των θεών Βησσά και Πάταικου, το οποίο χρονολογείται στο τέλος των πτολεμαϊκών χρόνων.

Μια πολύχρωμη ταυροκεφαλή, τέλος, αποτελεί λαβή που μιμεῖται μεταλλικά πρότυπα και χρονολογείται στις αρχές της ρωμαϊκής περιόδου. Η βάση με πόδια και ουρά ππιγού ανήκει στο θεό Ptah-Solaris και χρονολογείται στην πτολεμαϊκή εποχή.

Υπάρχει επίσης ένα φυλαχτό σε σχήμα φαλού. Κατά τον Petrie, στο έργο του *Amulets* παρόμιο φυλαχτά ανήκουν ολοκληρωτικά στην ελληνορωμαϊκή εποχή και δεν υπαρχει ίχνος ανάλογου φυλαχτού στην Αίγυπτο.

Τα νεκρικά κτερίσματα, γνωστά ως *onshebtis*, είναι κατά τον Petrie φυλαχτά ιδιοκτησίας (*amulets of property*). Περιλαμβάνεται επίσης ένα γυναικείο *oushebtis* της 21ης-24ης Δυναστείας (1070-80 π.Χ.) και το ήμισιο ενός άλλου ανδρικού *oushebtis* με ψευδογενειάδα, των πτολεμαϊκών χρόνων.

Τρίτη ενότητα (πλακίδια, επιστήθια κοσμήματα)

Στην τρίτη ενότητα συμπεριλήφθηκαν πλακίδια για ένθεση και ανάρτηση, αλλά και αντικείμενα, όπως επιστήθια νεκρικά κοσμήματα (*pectoral*), τιμῆματα πάτων, δύο φτερωτά καλύμματα κεφαλής του θεού Βησσά, τρία τιμῆματα κιόνων, μία φαραωνική δέλτος κ.ά.

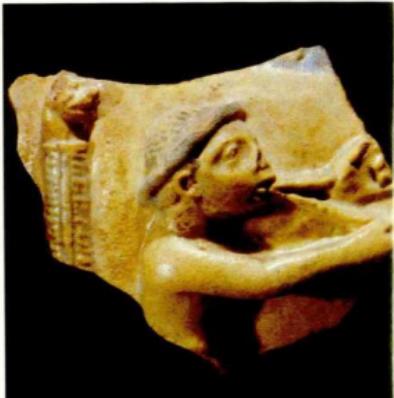
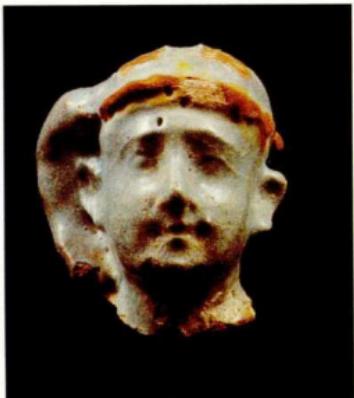

11. Πρωτομή Ιασίδας γαλάκτωροφούσας: Πτολεμαϊκή περίοδος (304-30 π.Χ.) (αρ. ειρ. 21213).

12. Νεκρικό ειδώλιο Ουσεβτί: 21η-24η Δυναστεία (1070-800 π.Χ.) (αρ. ειρ. 21830).

13. Ο Πτολεμαίος ΣΤ'
ως ὘ρας (176-145 π.Χ.)
(αρ. ευρ. 12547).

14. Τύμπα σγγειου
με ανάγλυφο διάκοσμο
που εικονίζει αυλήτη
σε σκηνή συμποσίου
(αρ. ευρ. 12577).

Ο Pétrie στο έργο του *Amulets* αναφέρει ότι τα επιστήματα νεκρικά κοσμήματα (pectorals) από την 18η Δυναστεία ήσαν και την πτολεμαϊκή περίοδο συμβολίζουν την καρδιά της ίσιδας. Η συλλογή των φαγετανιών που μελετάμε περιλαμβάνει δύο επιστήματα νεκρικά κοσμήματα, από τα οποία το ένα (αρ. ευρ. 18262) χρονολογείται στην 19η Δυναστεία, ενώ η γηνιοτότητα του άλλου (αρ. ευρ. 14630) αμφισβήτημε την εποχή από προσεκτική εξέταση στο στερεομικροσκόπιο.

Ορισμένα πλακίδια που φέρουν επιγραφές με ιερογλυφικά (μετά την ανάγνωση των επιγραφών) τοποθετήθηκαν στη φαραωνική περίοδο.

Τη χρονολόγηση των πλακίδων με αρ. ευρ. 18273 και 18247 στην πτολεμαϊκή και ρωμαϊκή αντίστοιχη εποχή επέτρεψε η σύγκριση με αγγεία.

Στην τρίτη ενότητα της συλλογής ανήκουν επίσης και δύο περισσά, το ένα σε σχήμα διάτρητου αγγείου και το άλλο σε σχήμα ματιού του θεού Ήρου. Κατά τον Petrie, τα μάτια του θεού Ήρου τοποθετούνται στην αριστερή πλευρά του νεκρού για να βλέπουν προς τα έξω και ανήκουν στα φυλαχτά των ομοιών.

Τέταρτη ενότητα: Γυναικείες μορφές

Η τέταρτη ενότητα, που περιλαμβάνει γυναικείες μορφές, καλύπτεται κυρίως από γυναικεία κεφάλια που αποδίδονται άλλοτε σε βασιλισσές της εποχής των Πτολεμαίων άλλοτε σε κοινής θυντές και είτε αποτελούν τμήματα ειδωλίων είτε είναι απλώς διακοσμητικά. Σ' αυτά πρέπει να προσθεθεί ένας ακέφαλος γυναικείος κορμός, στη χαρακτηριστική στάση της Αφροδίτης Αναστρέμνης, το κάτω μέρος ενός γυναικείου σώματος με ποδήρες ένδυμα και οι κνήμες άλλου ειδωλίου που εικονίζονται στραμμένες προς τα δεξιά να στριζούνται στην παραστάδα.

Άλλο από τα σηματεύμενά κεφάλια είναι δημοσιευμένα από την Thompson (*Ptolemaic Oilinochoae and Portraits in Faience*). Το ένα αποδίδεται στην Κλεοπάτρα Α' και το άλλο ήταν πιθανότατα διακοσμητικό. Τρία άλλα (αρ. ευρ. 12551,

22620 και 12559), ύστερα από σύγκριση με κεφάλια από το ίδιο βιβλίο αποδόθηκαν το ένα στην Άραινό Β' και το άλλο στην Κλεοπάτρα Α'.

Το βαθυτράσιο χρώμα της μιας από τις αναφερόμενες ως Κλεοπάτρα Α' συνηγορεί υπέρ της χρονολόγησης της στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Πολλά από τα κεφάλια φέρουν περίτεχνες κομμώσεις. Τα μαλλιά πλαισιώνουν το πρόσωπο και φέρονται προς τα πίσω όπου χωρίσιμενα στη μέση σχηματίζουν κόπτο στο πάνω τμήμα της κεφαλής (αρ. ευρ. 21227) ή κάτω στο υψός του τραχήλου (αρ. ευρ. 12583). Μερικές φορές η πίσω επιφάνεια είναι αδιαμόρφωτη (αρ. ευρ. 12555 και 21081).

Άλλοτε φέρουν στεφάνη (αρ. ευρ. 12583) και άλλοτε η στεφάνη είναι εμφανής μόνο στο κάτω και πίσω μέρος της κεφαλής (αρ. ευρ. 21227). Σε μια περιπτώση η υπερψυμμένη συνθήση δυστεία με τμήμα του ματιού που καλύπτει το πίσω μέρος της κόμμωσης (αρ. ευρ. 12550). Σε άλλη ληγή τα μαλλιά σκεπάζονται από διαφανές λεπτό κάλυμμα (δίχτυ, αρ. ευρ. 12589).

Τα περισσότερα από τα γυναικεία κεφάλια με τις περίτεχνες κομμώσεις παραπέμπουν στο τέλος της πτολεμαϊκής εποχής και στη μετάβαση της σε ρωμαϊκή. Τέλος, ο ακέφαλος κορμός της Αφροδίτης Αναστρέμνης καθώς και το κεφάλι με την αιγυπτιακή κόμμωση (αρ. ευρ. 22617), το ένα με την πτυχολογία του και το άλλο με την αρμονία των χαρακτηριστικών του, πιθανότατα ανήκουν στην πτολεμαϊκή εποχή παρά τις επιδράσεις των αυτόχθονων καλλιτεχνικών τάσεων που το τελευταίο μεταφέρει.

Πέμπτη ενότητα: Ανδρικά κεφάλια

Έχοντας την αρχή της σ μια μικρή αιγυπτιακή πόλη, η Αλεξανδρεία στα χρόνια των Πτολεμαίων είχε τους άρχοντές της, τα σύμβολα της, τα δικαστήρια της, ενώ η ζωή της επικεντρωνόταν στο Μουσείο και τη Βιβλιοθήκη.

Οι Έλληνες αποτελούσαν το κυρίαρχο στοιχείο του πληθυσμού, οι Αιγύπτιοι αποτελούσαν

μία μειονότητα που καλλιεργούσε τη γη. Στην πόλη υπήρχαν επίσης Εβραιοί, Φρύγες και άλλοι έξοι από τη Μικρά Ασία. Οι τάξεις στις οποίες χωρίζονταν ήταν οι εξής:

α) Η τάξη των πατρικών, στην οποία ανήκαν οι πλουσιότερες και αξιολογότερες οικογένειες, που έμαιρούνταν από ταυτού φόρους και από τις οποίες προέρχονταν αυτοί που ασχολούνταν με τα κυριότερα επαγγέλματα.

β) Οι Αλεξανδρινοί που χωρίζονταν σε δήμους και φυλές.

γ) Οι Μακεδόνες που αποτελούσαν την αυλή και το στρατό.

δ) Οι εξελληνισμένοι Πέρσες που ήταν λιγότερο προνομιούχοι τάξη από την προηγούμενη.

ε) Οι φωτικοί Έλληνες που έρχονταν απ' όλο τον ελληνικό χώρο.

στ) Οι Εβραίοι που από τον 3ο αιώνα π.Χ. αποτελούσαν σεβαστή μερίδα της πόλης.

ζ) Οι αιγαίνωποι τεχνίτες, εργάτες, στρατώτες, που δεν είχαν την ιδιότητα του πολίτη.

Μερικοί έκαναν απεργία και πολλές φορές διωκόμενοι από τους Έλληνες ζητούσαν καταφύγιο στους ναούς. Πολλοί μάθαιναν ελληνικά, την επιστημή γλώσσα του κράτους, και έρχονταν σε επιγραμμές με Ελληνίδες, γεγονός που είχε ως αντίκτυπο την από τον 3ο αιώνα και μετά εξαρθρώντας την ελληνική πνευματοσφαίριση, το οποίο πλέον προσαρμόζεται στις νέες συνθήκες ζωής.

Ιερείς, συμποιαστές, ένας υπαίθριος πωλητής εκπροσώπων ενδεικτικά το επερόκλητο αυτό πλήθος της Αλεξανδρείας με τις ποικίλες καλλιτεχνικές τάσεις.

Τα περισσότερα από τα ανδρικά κεφάλια είναι δημοσιευμένα από την Thompson και απει-

κονίζουν βασιλείς της δυναστείας των Πτολεμαίων, πολλά μάλιστα απ' αυτά είναι καρικατούρες αυτών των βασιλέων.

Ένα κεφαλάρι με αρχαιοπρεπή απόδοση (αρ. ευρ. 22610) εικονίζει έναν ιερέα, ενώ ένα άλλο (αρ. ευρ. 22621), με παράσταση σκαροβάσιου στο πάνω μέρος της κεφαλής, απεικονίζει τον φοινικικό θεό Ptah-Pateco, αντίστοιχο του ελληνικού Ηραίστου.

Η μπαρόκ απεικόνιση ενός υπαίθριου πιλήτη από την Αλεξανδρεία με τα καλάθι κρεμασμένο στον ώμο, που μας ξαφνίαζε με το ρεαλισμό της, έγινε μελετηθεί από την Thompson. Η τελευταία αποτολόμα μια συμπλήρωση του με έμπιστο κεφάλι, ενώ το καλάθι πιθανόν να περιείχε πάπιες ή χήνες, πολύ συνθιθέμενο εμπόρευμα για την εποχή. Η πρωιότερη χρονολόγηση είναι στον πρώιμο 3ο αιώνα π.Χ., όπως προκύπτει από τη σύγκριση της περιβόλησης του πιλήτη με τα ενδύματα προσώπων που εικονίζονται στον τάφο του Πετωσάρι.

Η προσπάθειά μας να συγκρίνουμε τα υπόλοιπα κεφάλια με κάποιο γνωστό κυκλικό ειδώλιον δεν είχε μεγάλη επιτυχία. Για το λόγο αυτό δεν χρονολογήθηκαν με απόλυτη βεβαιότητα, αφού, συμφωνα με τα σάσα έχουν λεχθεί, η παραβολή με τεράκοτές δεν έχεσαν ειδική την ακριβή χρονολόγηση τους. Παρ' όλα αυτά τη τεχνοτροπία και το χρώμα συνηγορούν υπέρ της χρονολόγησης στην πιλήτη την εποχή.

Στις ανδρικές μορφές ανήκει και ένα ειδώλιο κριοφόρου που χρονολογείται στον 5ο αιώνα π.Χ.

Σημειώση

Το παρόν δέρμα αποτελεί την περίληψη των συμμερασμάτων στα οποία κατέληξα από τη μελέτη των φαρανγιανών του Μουσείου Μπενάκη στο οποίο εργάζονται με στόχο την έκδοση καταλόγου. Η έρευνα αυτή έχει κλείσει εδώ και 7 χρόνια. Το δέρμα αφιερώνεται στον Θάνο Κωνσταντινίδη.

The Faience Collection of the Benaki Museum

Lena Konstantellou

The Faience Collection of the Benaki Museum in Athens comprises about 220 items – sherd s, tiles, figurines, pendants etc. These objects were bought in Egypt and were donated to the museum by Loukas Benakis mainly between the years 1959 and 1977. Faience, a fine variety of highly colored pottery, appears primarily in Egypt in the Pre-dynastic period, 4000-3100 BC) and is widely used during the Pharaonic, Hellenistic and Roman era until the Arabic invasion (640 AD).

The pottery represents the main group of the collection and includes intact and fragmentary vases that have a relief, incised or embossed decoration; two oenochoai sherds from the Ptolemaic period and a fragment showing a satyr's head in relief also belong to this category. Certain pieces are inscribed with hieroglyphics, while for most of them the color, the rendering of the relief, low or high, as well as the survival of Egyptian motives, such as the lotus flower, rosettes or iconographic subjects, such as the elephant and the griffin, serve as the main criteria for their dating.

The self-proclamation of Ptolemy, the satrap of Persia, as King of Egypt in 305 BC, signals a new era for the Nubian country, during which the crucial staff positions of the kingdom are occupied by Greeks and along with the Greek deities, who have been introduced to Egypt since the 7th century BC, the Egyptian gods are worshipped.

Βιβλιογραφία

- ANDREWS CAROL, *Amulets of Ancient Egypt*, Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο 1969.
- AUBERT JACQUES F. / AUBERT LILIA NE, *Statuettes égyptiennes*, Chauvigny Ouchetech, Γαλλία 1974.
- BISSING FR. W., *Von Fayencegefäßes, Cat. gen. Musée du Caire*, Βαΐνυ 1902.
- BRECCIA E., *Monumenti del Egitto Greco-romano. Terrecotte figurate greche e greco-romane*, Museo di Alessandria, Νέαρχος 1934.
- COURBY F., *Les Vases grecs à reliefs*, Γαλλία 1992.
- DUNAND FRANCOISE, *Le culte d'Isis dans le bassin oriental de la Méditerranée*, τομ. 2, *Le culte d'Isis en Grèce*, Μονάχο 1980.
- EGYPTE, EENDER EN ANDERS Allard Pierson Museum | Archeological Museum of the University of Amsterdam, Αμστερνταμ 1984.
- FRASER P. M., *Ptolemaic Alexandria*, Ολυμπία 1972.
- GRENNAHAGEN A., «Ein alexandrinisches Gefäßrelief im archäologischen Museum in Varna», AA 1969, σ. 52-57.
- MARANGOU LILA, *Bone Canings from Egypt*, Τυνηνίκες 1976.
- NOBLE J. V., «The technique of Egyptian faience», AJA 73 (1969), σ. 435-439.
- PETRIE W. M., *Amulets, Ασύριον 1914*, Petrie Museum of Egyptian Archaeology, Glass and Glazes, The Brooklyn Museum, Μητρόπολη | Νέα Υόρκη 1968.
- LUNSHIN DR., *Enthousiasmos 6*, Allard Pierson Series, Αμερική 1987, c. 147-150.
- SELECTED PIECES, Allard Pierson Museum, Αμερική 1978.
- THOMPSON BURR DOROTHY, *Ptolemaic Oinochoae and Portraits in Faience*, Ολυμπία 1973.
- , *The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period*, Πριντσίπιον 1963.
- ZACH-TAM TINH, Α.-Béz., *LIMC III 1*, Ζαχ-Ταμ Μονάχο 1988.
- WATKINS E. A., *Oasis and the Egyptian Revolution*, Νέα Υόρκη 1973.
- WEBB VIRGINIA, *Achaic Greek Faience*, Σούδαρινστερ 1978.

